

ATASÖZLERİ VE DEYİMLERDE “KAN” KAVRAMI

Gonca KUZAY DEMİR*

Özet:

Bireyin; ait olduğu toplumun deneyimleri, gelenek ve görenekleri, inançları ve tarihi gibi zaman içerisinde edindiği birikimle donanarak o topluma ait ve toplumun kodlarına sahip olması “kültürel bellek” ve “toplumsal hafıza” gibi kavramlar dâhilinde tartışılmaktadır. Asırlar boyunca kuşaktan kuşağa aktarılacak zamanın gereksinimlerine uygun hâlde yaşatılan kültürel birikim bireyin kabulü, kullanımı ve aktarımı ile bir sonraki kuşağa nakledilmektedir. Bu durum edinilen bilginin yeni kuşakların sosyal çevre ve şartlarına uygunluğu süresince devam eder; aksi durumda gereksiz ve uygunsuz hâle gelerek yaşatılması mümkün değildir.

Kültürel belleğin aktarım yollarından biri sözlü aktarımdır. Bu bağlamda sözlü kültür ürünleri, geçmişten günümüze aktarılan toplumsal deneyim ve kültürel birikimin ürünüdür. Kalıp ifade yapısına sahip atasözleri ve deyimler de ilk ve ikincil anlamlarıyla kültürel kodlar taşıyan sözlü kültür ürünlerindedir ve bu bakımdan incelendiğinde bir toplumun geçmişten günümüze getirmiş olduğu deneyimleri, gelenek ve görenekleri, inançları ve tarihi yansıtır.

Bu çalışmada; “kan” kelimesinin Anadolu sahası atasözleri ve deyimlerinde karşıladığı metaforik anlamlar üzerinde durulmuştur. Atasözleri ve deyimlerle aktarılan ve yaşatılan gelenek ve görenekler, inançlar ve tarihsel deneyimler işlenerek günümüzde aktif bir şekilde kullanılan bu “kanlı” sözlerle aktarılan toplumsal birikim ve kültürel bellek tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Atasözü, deyim, kan, can, kurban, şiddet.

The Concept of “Blood” in Proverbs and Idioms

Abstract:

The fact that the individual is equipped with the experiences, traditions and customs, beliefs and history of the society to which he/she belongs and possesses the

* Dr., Celal Bayar Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Halk Bilimi Anabilim Dalı, goncakuzay@hotmail.com

codes of the society is discussed within the concepts such as “cultural memory” and “collective memory”. The cultural accumulation, which has been conveyed from generation to generation for centuries and maintained according to the needs of time, is transferred to the next generation through the acceptance, usage and conveyance of the individual. This continues as long as the knowledge acquired is in compliance with the social environment and conditions of that time; otherwise, it becomes unnecessary and inconvenient, and accordingly unable to be maintained.

Verbal conveyance is one of the conveyance ways of the cultural memory. In this context, verbal cultural products arises from the social experience and cultural accumulation conveyed from past to the present time. Proverbs and idioms having cliché expression structure are also the verbal cultural products with their primary and secondary meanings, and when examined from this aspect, they reflect the experiences, traditions and customs, beliefs and history taken from past to the present time by a society.

In this study, the metaphorical meanings implied by the word “blood” in Anatolian proverbs and idioms are emphasized. The traditions and customs, beliefs and historical experiences that are conveyed and maintained through proverbs and idioms are handled, and the social accumulation and cultural memory conveyed with these bloody words that are used actively at the present time are determined.

Key words: Proverbs, idioms, blood, life, soul, sacrifice, violence.

Giriş

Sosyal bilimlerin son dönemlere kadar tanımlanması en zor kavramlarından biri “kültür”dür. Geniş bir içeriğe sahip olan bu kavram için, ilk bilimsel tanım 1871 yılında Edward Burnett Tylor tarafından yapılmıştır. Bütüncül bir yaklaşımla kavramı ele alan Tylor için; “Kültür, ya da uygarlık, bir toplumun üyesi olarak, insanoğlunun öğrendiği (kazandığı) bilgi, sanat, gelenek, görenek ve benzeri yetenek, beceri ve alışkanlıkları içine alan karmaşık bir bütündür.” (Güvenç 1979: 101).

Kavramı tanımlama zorluğunun farkında olan Bozkurt Güvenç, kültürün özelliklerini “öğrenilir”, “tarihîdir ve süreklidir”, “toplumsaldır”, “ideal ya da idealleştirilmiş kurallar sistemidir”, “ihtiyaçları karşılayıcı ve doyum sağlayıcıdır”, “değişir”, “bütünleştiricidir” ve “soyutlamadır” şeklinde belirlemektedir (Güvenç 1979: 101-105). Bireyin; ait olduğu toplumun deneyimleri, gelenek ve görenekleri, inançları ve tarihi gibi zaman içerisinde edindiği birikimle donanarak o topluma ait olması ve toplumun kodlarına sahip olması “kültürlenme” olarak görülebilir. Bireyin kültürlenme sürecinde “toplumsal hafıza” ve “kültürel bellek” olarak adlandırılan iki kavram devreye girmektedir. “*Toplumsal hafıza ya da sosyal bellek toplumu meydana getiren, etkileyen birçok unsuru bünyesinde barındıran büyük bir hatırlama, var olma alanıdır.*” (Temur 2011: 157). Kültürel bellek ise, Assmann’a göre, insan belleğinin dış boyutudur. “Büyük ölçüde grup içinde anlamlı olarak kabul edilen şeylerle özdeş”leşen kültürel belleğin içeriğini, içeriğinin düzenlenişini ve muhafaza

süresini “toplumsal ve kültürel çerçevenin koşulları” belirlemektedir (Assmann 2015: 26-27, 29). Birey, geçmişin bilgisini edinip bu bilgiyi zamanın ve şartların gereksinimine göre güncelleyerek kullanmaktadır. Böylelikle kültürlenilen birey, “biz”leşirken, aynı zamanda kültüre canlılık ve süreklilik kazandırmaktadır (Temur 2011: 157).

Kültürel belleğin aktarım yöntemi aynı zamanda belleğin sınıflandırılmasını sağlamaktadır. Sözlü kültür evresinde kullanılan temel araç “söz”dür ve bu evre belleğin mekânı Assmann tarafından “ritüel bağdaşıklık” olarak adlandırılır. Yazının kullanılmaya başlanmasından sonra, bellek kaydetmeye yarayan bir diğer araç ise “yazı”dır ve Assmann’a göre bu belleğin mekânına “metinsel bağdaşıklık” adı verilir. Kültürel belleğin, aktarımı ancak belleğin canlı tutulması ile mümkün olur. Bu ise tekrarlama ve canlandırma ile gerçekleşir. Ritüel bağdaşıklıktan metinsel bağdaşıklığa geçildiğinde ise belleğin hatırlanması, tekrarlanması ve canlandırılması yerini yaygınlaştırılmasına bırakır (Assmann 2015: 97-101).

Kültürel belleği hem kaydetme hem de aktarma yöntemlerinden birini oluşturan sözlü kültür ortamları, toplumsal hayat içinde yaygın bir kullanıma sahiptir ve daha geniş bir kitleye hitap etmektedir. Sözlü kültür ürünleri, toplumsal bilincin birer yansımalarıdır ve yaratım, kullanım ve aktarım bağlamları bakımından sözlü ortamın ürünüdürler. Masal, efsane, halk hikâyesi, destan, atasözü, deyim, türkü, mani, ninni, ağıt, bilmece, dua ve beddualar gibi sözlü kültür ürünleri ait olduğu toplumun deneyimleri, gelenek ve göreneklere, inançları ve tarihi gibi asırlar boyunca oluşmuş toplumsal hafızanın ve kültürel belleğin ürünüdür ve kuşaktan kuşağa aktarılarak, zamanın gereksinimlerine uygun hâlde yaşatılan birikimi içermektedir. Kültür tarihini ortaya koyan imgeler taşıyan ve diğer sözlü kültür ürünlerine kıyasla kalıp ifade yapılına sahip olmaları nedeniyle değişimin daha zor gerçekleştiği atasözleri ve deyimlerin bu bakımdan daha yakından incelenmesi gerekmektedir (Sağlam 2001: 45). Atasözleri ve deyimler hakkındaki çalışmalarıyla tanınan Ömer Asım Aksoy’a göre atasözleri; “ulusal varlıklar”dır ve “kavram zenginliği”ne sahip “dil yapıları”dır. “*Ulusun ortak düşünce, kanış ve tutumunu belirtir, geniş halk yığınlarının yüzyıllar boyunca geçirdikleri denemelerden ve bunlara dayanan düşüncelerden doğmuştur.*” ve bu nedenle “inandırıcı ve kutsaldırlar” (Aksoy 1984: 19). Aksoy’a göre; “*Deyimler de ulusal damga taşıyan dil varlıklarıdır.*” (Aksoy 1984: 45).

Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü adlı kitabıyla konuya katkı yapan Özkul Çobanoğlu, Azerbaycan Türklerinin “*Atalar sözünün her biri bir destandır.*” atasözünden yola çıkarak, “küçük manaca derin” atasözleri ve deyimlerin “*Türk dünyası olarak adlandırdığımız, kültür ekolojisinin varlık nedeni olan ve mitolojik devirlerden itibaren yarattığı ve taraflarından yaratıldığı*

kültürel kodlarının âdeta şifreleridir.” ifadeleriyle önemini vurgulamıştır (Çobanoğlu 2003: 155).

Geçmişten günümüze kadar bir milletin kültür kodlarını bünyesinde saklayan atasözleri ve deyimler bu bakımdan büyük değer taşımaktadırlar. Bu nedenle bu makalede; “kan” kelimesinin Anadolu sahası Türk atasözleri ve deyimlerinde karşıladığı metaforik anlamlar tespit edilmiştir. Öncelikle “kan”ın fiziki anlamı verilip Türk kültüründeki sembolik anlamları üzerinde durulmuş, ardından kan ile ilgili atasözleri ve deyimler kan kelimesinin karşıladığı anlamlar bakımından tasnif edilerek bu sözler vasıtasıyla aktarılan ve yaşatılan gelenek ve görenekler, inançlar ve tarihsel deneyimler işlenmiştir. Böylelikle günümüzde aktif bir şekilde kullanılan bu “kanlı” sözlerle aktarılan toplumsal birikim ve kültürel bellek üzerinde durulmaya çalışılmıştır.

İnsanoğlu, yaşadığı kültürel ortamdan etkilenecek bazı nesnelere ilk anlamı dışında, sembolik anlamlar da yüklemiştir. Kimi nesnelere olumlu anlamlar yükleyerek kutsamış, kimi nesnelere olumsuz anlamlar yükleyerek lanetlemiş, kimi nesnelere de hem olumlu hem de olumsuz anlamları birlikte yüklemiştir (Çetin 2012: 109). Türkçe Sözlük’te ilk anlamı “*Atardamar ve toplardamarların içinde dolaşarak hücrelerde özümleme, yadımlama görevlerini sağlayan plazma ve yuvarlardan oluşmuş kırmızı renkli sıvı.*” (TDK 2011: 1292) olarak tanımlanan kan, sözlükteki maddesinin genişliğinden de anlaşılacağı üzere kültürümüzde çok önemli bir yere sahiptir. Kavramın ilk anlamı dışında yapılan tanımlar, sembolik anlamları üzerine kurulmuştur. Kan sembolizminde de üçüncü anlam yükleme şekli uygulanmış ve hem olumlu anlamlar hem de olumsuz anlamlar yüklenerek, “ikicikli” bir yol izlenmiştir (Çetin 2012: 110’da Jean Paul Roux, “blood”, *The Encyclopedia of Religion*, Ed. M. Eliade, C 2, s. 254-256’den alıntı).

Orhan Hançerlioğlu, *Dünya İnançları Sözlüğü*’nde kanı; “*Güç ve canlılık verici, kötülüklerden arıtıcı olduğuna inanılan sıvı.*” olarak tanımlanmış ve tüm kültürlerde kanın olumlu ve büyümlü bir etkisi olduğu bilgisini vermiştir (Hançerlioğlu 2010: 238).

Sedat Veyis Örnek; “*Kudret ve hayat veren, ruhu barındıran, kötülükleri uzaklaştırıcı ve arıtıcı bir madde olarak kabul edilir. Kan, erginlik törenlerinde, beslenmede, kan kardeşliğinde, büyücülükte önemli rol oynamaktadır.*” ifadeleriyle kanın, kültür tarihindeki anlamlarına ve uygulama alanlarına dikkat çekmektedir (Örnek 1971a: 129-131).

Kan kavramının Türk kültüründeki yerini destanlarda da görmek mümkündür. Türk destanlarına bakıldığında kan ile ilgili ilk motif kahramanın doğumu esnasında karşımıza çıkmaktadır. “Oğuz Kağan Destanı”nda görmüş olduğumuz üzere, elinde kan tutarak doğma, kahramanın olağanüstü doğumu için bir hazırlıktır ve kahramanın gücünün ve ileride göstereceği başarının

sembolüdür. Bahattin Ögel'in de Manas'ın ve Manas'ın oğul ve torunlarının doğumlarında tespit ettiği bu olumlu anlamlara sahip motif, Kül-Çora ve Kan-Çora'nın doğumunda, elinde kül ile doğan Kül-Çora'nın hayatı boyunca "iyi, sadık ve kahraman" bir yapı gösterirken, elinde kan ile doğan Kan-Çora'nın "kötü, hain ve sadakatsiz" olmasını simgelemektedir (Ögel 1998: 500). Ögel'in vermiş olduğu örneklerde de görülebileceği üzere, kahramanın doğumunda elinde kan ile doğma bu açıdan da iki yönlü anlama sahiptir. Türk destanlarında kan ile ilgili diğer bir unsur, kahramana ad verilmesi motifinde görülmektedir. Bilindiği üzere, kahramanın ad alması ancak kahramanın kan dökmesi ile mümkündür. Dede Korkut anlatmalarında da yer alan motif, kan dökmenin cesaret ve güç göstergesi olarak algılanmasından kaynaklanmaktadır. Jean Poul Roux, kahramanın ad almasını erginlenmenin bir aşaması olarak kabul etmektedir (Roux 2002: 229). Bu açıdan da kan dökerek ad alma, belirli bir kutsallığa sahiptir.

Kan kavramının anlam yüklemesini değerlendirirken, kanın ilk anlamı dışında, koruyucu, arındırıcı ve sağaltıcı gibi olumlu anlamlarının yanında tabulaştırıcı ve kirletici gibi olumsuz anlamları da olduğunu söylemek mümkündür (Çetin 2012: 110). Bu nedenle Anadolu sahası Türk atasözleri ve deyimlerinde kullanılan kan kelimesinin anlamlarını da üç grup altında değerlendirmek mümkündür. Bunlardan ilki kan kelimesinin ilk anlamıyla ve buna bağlı özellikleriyle kullanıldığı atasözleri ve deyimlerdir. İkinci grup, kanın olumlu anlamlarıyla yer aldığı atasözleri ve deyimlerdir. Üçüncü grup ise kanın olumsuz anlamlarıyla yer aldığı atasözleri ve deyimlerdir.

1. Kan Kavramının Temel Anlamıyla ve Buna Bağlı Özellikleriyle Yer Aldığı Atasözleri ve Deyimler

"Atardamar ve toplardamarların içinde dolaşarak hücrelerde özümleme, yadımlama görevlerini sağlayan plazma ve yuvarlardan oluşmuş kırmızı renkli sıvı." (TDK 2011: 1292) olarak tanımlanan ya da bulmacalarda *"hayati sıvı"* anlamında yer alan "kan" kelimesi, bazı atasözü ve deyimlerde temel anlamıyla ve buna bağlı özellikleriyle kullanılmaktadır. Atasözleri ve deyimlerimizde kan, yüz veya yanakta rengiyle yer aldığı daha çok sağlıklı olma ve canlılık belirtisi olarak görülmektedir.

Günümüze kadar tüm toplumlarda canlılık ve sağlıklı olma; vücut sıvılarının miktarı, rengi ve yoğunluğu gibi durumlar dikkate alınarak belirlenmeye çalışılmaktadır. Vücuttan dışa çıkışı çıplak gözle görülebilir bu sıvılar -kan, tükürük, idrar, ter, gözyaşı, sümük, meni- istisnasız her toplumda insana ilişkin olarak onun sağlıklı-sağlıksız, güçlü-güçsüz, neşeli-neşesiz, cesur-korkak olma ve üreme gibi çeşitli fonksiyonlarıyla ilişkilendirilmiştir. Buradan hareketle kanlı kişiler her zaman hareketli, sağlıklı, güçlü ve samimi olarak düşü-

nülmüştür. Aksi durumda ise bu kişiler hareketsiz, sağlıklı, güçsüz, soğuk ve samimiyetsiz olarak nitelendirilmiştir.

Atasözleri ve deyimlerinde kanın temel anlamıyla ve buna bağlı özellikleriyle yer aldığı örnekler şu şekildedir:

(Birinden) Kan gitmek: "1. Büyük ve küçük abdestini yaparken kan gelmek; 2. Kadınlarda aybaşı çok kanlı olmak." (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)

(Birini) Kan boğmak: "Beynine kan hücumuyla ölmek." (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)

(Birinin) Kanı kaynamak: "Coşkun ve kıpırdak olmak." (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)

(Vücudun bir yerine) Kan oturmak: "Bir damarın çatlamasıyla sızan kan, dokular arasına akıp kalmak." (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)

Ağanın alını terleme olmazsa ırgadın burnu kanamaz: "İşveren işçisi ile birlikte çalışmazsa işçi işe var gücüyle sarılmaz." (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)

Ağır kanlı: "1. Ağır canlı; 2. Varlığı insana sıkıntı veren, sevimsiz, antipatik." (Aksoy 1984b: 439)

Ah dedi, kan çıkmadı, yaşa Mehmet onbaşı: (TDK 2009: I-221)

Akacak kan damarda durmaz: "Kişi, alını yazısında olanla kesinlikle karşılaşır." (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)

Al kanlara boyanmak: "1. Yaralanmak; 2. Vurularak ölmek; 3. Şehit olmak." (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)

Başına kan çıkmak: "Öfkelenmek, hiddete kapılmak, kontrolünü yitirmek." (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)

Benzi kanlanmak: "Sağlıklı duruma gelmek, canlanmak." (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)

Benzinde kan kalmamak: "Kansızlık sebebiyle yüzü sararmak." (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)

Benzine kan gelmek: "Sağlıklı duruma gelmek, canlanmak." (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)

Biti kanlanmak: "Sıkıntı içinde yaşayan bir kişi para ve varlık yönünden güçlenmek." (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)

Burnu (bile) kanamamak: "1. Zarar görmemek, yarasız beresiz olmak; 2. Tehlikeli bir durumdan yara bere almadan kurtulmak." (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)

Candan ahbap, kandan şarap olmaz: “*Kandan şarap yapılamayacağı gibi hiç kimse de tam anlamıyla içten, fedakâr dost olamaz.*” (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)

Çintik vursan kanı damlar: (TDK 2009: I-276)

Et kanlı gerek, yiğit canlı: “*Kebap çok pişirilmemeli, genç de hareketli ve canlı olmalıdır.*” (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)

Et kanlı, yiğit canlı gerek: (TDK 2009: I-118)

Etin kanlısı, yiğidin canlısı: (TDK 2009: I-117)

Gözleri kan çanağına dönmek (kanlanmak) “*1. Uykusuzluk, yorgunluk, ağlama vb. sebeplerle gözleri çok kızarmak; 2. Sinirden, öfkeden, hiddetten gözleri irileşmek ve kızarmak.*” (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)

Her damardan kan alınmaz: “*Herkesten yardım istenmez, istense de alınmaz.*” (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)

İçerde bir kaşık kanı olmak: (TDK 2009: I-333)

İçi kan, dışı gön: (TDK 2009: II-139)

İnsanın dışı gön, içi kan: (TDK 2009: I-143)

Kan akar, kelle kokar: (TDK 2009: II-62)

Kan alacak damarı bilmek: “*Nereden ya da kimden çıkar sağlanabileceğini bilmek.*” (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)

Kan alacak damarı olmamak: (TDK 2009: I-341)

Kan beynine sıçramak (çıkılmak): “*Çok sinirlenmek, hiddetlenmek, kontrolü yitirme.*” (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)

Kan çanağı gibi: “*Kanlanan (göz).*” (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)

Kan dere gibi akmak: “*Vücudun bir yerinden çok kan akmak veya bir savaşta çok kişi yaralanarak ölmek.*” (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)

Kan ısbatsız kaynar: (TDK 2009: I-151)

Kan kaybetmek: “*1. Herhangi bir nedenle vücuttan çok kan akmak; 2. mec. Güçsüzleşmek, etkisini kaybetmek.*” (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)

Kan kırmızı: “*Kan renginde kırmızı, çok kırmızı.*” (Aksoy 1984b: 764)

Kan revan içinde kalmak: “*Her yanı kana bulanmak.*” (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)

Kan revan içinde: “*Her yanı kana bulanmış.*” (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)

Kan ter içinde kalmak: “*Sırlısklam ter içinde kalmak.*” (Aksoy 1984b: 765)

- Kan ter içinde: "*Çok terli, yorgun ve perişan bir durumda.*" (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)
- Kan tere batmak: "*Kan ter içinde kalmak.*" (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)
- Kan tutmak: "*1. Kan gördüğünde bayılmak; 2. Şok geçirmek.*" (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)
- Kan tutmak: "*1. Adam öldüren kişi, dizinin bağı çözülüp kaçamamak; 2. Kan görünce bayılmak; 3. Ansızın ölmek.*" (Aksoy 1984b: 765)
- Kan vermek: "*1. Hastaya, yaralıya kan aktarmak; 2. Kan nakli için kan aldır-
mak.*" (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)
- Kan yürümek: "*Bir organda aşırı kan birikmek.*" (TDK-Atasözleri ve Deyim-
ler Sözlüğü)
- Kana boyamak (bulamak): "*Kan içinde bırakmak.*" (TDK-Atasözleri ve De-
yimler Sözlüğü)
- Kanı ağır: "*Hoşa gitmeyen, sevimsiz, konuşup görüşmesi insana sıkıntı veren
kişi*". (Aksoy 1984b: 763)
- Kanı delirmek (oynamak): (TDK 2009: II-143)
- Kanı donmak (çekilmek): "*Donakalmak, çok şaşırarak.*" (TDK-Atasözleri ve
Deyimler Sözlüğü)
- Kanı ısınmak: "*Yakınlık duymak.*" (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)
- Kanı kırmızı çıktı: (TDK 2009: I-341)
- Kanı kurumak: "*1. Çok usanmak, çok bıkmak; 2. mec. Bitkin, yorgun, cansız
duruma düşmek.*" (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)
- Kanı kurumuş: (TDK 2009: I-341)
- Kanı sıcak (sıcakkanlı): "*Kendini herkese sevdiren, herkesçe sevilen, sempa-
tik, sıcakkanlı*".
- Kanı sulanmak: "*Kansızlığa uğramak.*" (TDK-Atasözleri ve Deyimler Söz-
lüğü)
- Kanını köpek emer: (TDK 2009: I-341)
- Kanlı canlı: "*Yüzünden sağlık ve güç fıskıran.*" (Aksoy 1984b: 764)
- Senden kan çıkmadıkça elden ter çıkmaz: (TDK 2009: I-185)
- Soğuk kanlı: "*En ağır durumlar karşısında heyecan, telaş, şaşkınlık göster-
meyen, duygularında ölçüyü kaçırmayan.*" (Aksoy 1984b: 877)
- Yanağına kan gelmek: "*Yüzü daha canlı ve renkli olmak, iyi beslenmekten
dolayı gülbüz görünmek.*" (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)

Yanağından (yüzünden) kan damlamak (fışkırmak): “*Çok sağlıklı olduğu, yüzünün renginden anlaşılacak.*” (Aksoy 1984b: 933)

Ye tatlıyı iç suyu balgam olsun, ye eti iç suyu al kan olsun: (TDK 2009: II-89)

Yüzünden kan damlamak: “*Çok sağlıklı olmak, sağlığı yüzünün renginden belli olmak.*” (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)

Yüzüne kan gelmek: “*Sağlığı yerine gelmek, benzinin solgunluğu geçmek.*” (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)

2. Kan Kavramının Olumlu Anlamlarıyla Yer Aldığı Atasözleri ve Deyimler

Kan kelimesinin Türk kültür tarihinde ve buna bağlı olarak yaratılan, kullanılan ve aktarılan atasözleri ve deyimlerde karşıladığı metaforik anlamların temelinde kanın can ve dolayısıyla ruh ile eş görülmesi düşüncesi yer almaktadır. İlkel toplumlardan günümüz toplumlarına kadar insanlar kana özel bir değer vermiş ve onun gelişigüzel akıtılmasının iyi olmadığını düşünmüştür. Söz konusu bu düşüncenin temelinde, âdeta genel bir kabulle, yaşamla özdeşleştirilmiş kan-can-ruh anlayışı yatmaktadır (Erginer 2003a: 181). Kanla can, can ile ruh dolayısıyla da kan ile ruh pek çok toplumda eş görülmektedir.

İnsanlık âleminin inanışlarında etkin üç büyük dine bakıldığında; Yahudilik’te ve Hristiyanlık’ta kan ile ruhun eş görüldüğünü, İslamiyet’te ise kana böyle bir nitelik verilmediğini söylemek mümkündür. Kan-ruh birliğine inanan Yahudilerin kutsal kitabı *Tevrat*’ta kan, canlılara yaşam veren öge olarak geçmektedir ve ete can veren kandır ve kanın da canın da sahibi Tanrı’dır (Ökten 2003: 134).

Hristiyanlığın önemli törenlerinden Efkariyya ayini, kiliseye bağlılığı ifade ederken, kurtuluşun tek yolu olarak da görülmektedir. Bu ayinin esasında Hz. İsa’nın ruhunu paylaşmak düşüncesi bulunmaktadır. Ayin çerçevesinde Hz. İsa’nın belirttiği üzere, onun bedeni ekmek, kanı ise şarap olarak kabul edilir ve bu nedenle şaraptan tatmak, inananları İsa’nın paydaşı hâline getirmektedir (Ökten 2003: 151).

Kan ile ruhun bir olduğu inancı ve buna bağlı ortaya çıkan çeşitli uygulamalar, Türklerdeki kan algısı hakkında bilgi vermektedir. Anadolu halkı genellikle insanın tek bir ruhu olduğuna inanmaktadır. Detaylı betimlemelere rastlanmamakla birlikte, ruhun nefese benzediği, arı, sinek, güvercin, kelebek, Kabe böceği, kepenek böceği ve insan şeklinde olduğu; ölümle birlikte bedeni terk ettiği ifade edilmektedir (Erginer 2003a: 181; Örnek 1971b: 61-62). Her ne kadar Anadolu’da kan ile ruhun eş görüldüğüne dair net bilgiler yoksa da uygulamalarda buna rastlanmaktadır.

Türk kültüründe aynı kanı paylaşma iki yol ile gerçekleşmektedir. Bunlardan ilki aynı soydan gelme, yani biyolojik olarak kan bağına sahip olmadır. Diğer bir yol ise "kan kardeşi olma" ritüelinin gerçekleştirilmesi ile sağlanan birlikteliktir. Biyolojik olarak aynı kanı paylaşma, Birleşmiş Milletler tarafından yapılan aile tanımının temelini oluşturmaktadır. Birleşmiş Milletlerce aile; "*Kan, yasa ve evlilik yoluyla bir birlerine belirli derecede akrabalıkları bulunan hane halkı üyelerinden meydana gelir.*" şeklinde tanımlanmaktadır. Fakat akrabalık dereceleri toplumdan topluma değişiklik göstermektedir. İlkel toplumlarda aynı toteme bağlı olma şeklinde kendini gösteren aile, toprağa bağlılıkla birlikte kan hısımlığına dönüşmüş, böylelikle ataerkil aile tipi şekillenmiştir. Türk toplumunda da kan akrabalığı sürdürülmektedir (Kafesoğlu 1997: 227-229). Biyolojik olarak aynı kanı paylaşma durumunda, kan ile ruhun eş görüldüğü bir uygulama levirat kurumudur. Dünya üzerinde pek çok toplumda karşımıza çıkan bu uygulama Türkler arasında da vardır ve günümüzde uygulandığına dair örnekler mevcuttur. Levirat; ölen kimsenin karısının ölenin kardeşi veya oğlu (üvey) ile evlendirilmesidir ve bu uygulamanın kökeninde kan bağının ruh eşliliğini sağladığı düşüncesi bulunmaktadır (Yüksel 2010: 2027).

Türk kültüründe aynı kanı paylaşma düşüncesiyle sürdürülen kan kardeşi olma ritüeli, kan ile yapılan uygulamaların başında gelmektedir. Kan kardeşliği ile sağlanan kan bağı, günümüzde Türklerde oldukça yaygın bir ritüeldir (Duymaz 2013: 80, 82). Kan kardeşliği, aslında Türklerdeki antlaşmaların bir tanesidir ve kan ile canın bir görüldüğü "kardeşleşme andı" töreninde birbirlerinin kanının yalanması veya içilmesi ile sağlanan birliktelik, kanları birbirine karışan kimselerin yaşamlarının ve ölümlerinin de birbirine bağlandığına inanılmaktadır (İnan 1948: 287). "Anca beraber kanca beraber" deyimindeki "anca" ifadesi "antça"dan gelmektedir ve deyimde kan kardeşi olma ritüelinin etkisi görülmektedir (Gökdağ 2012: 113). Orhan Hançerlioğlu, kan kardeşi olma ritüelinin, kanda bulunan gizil gücün paylaşılabilmesi inancıyla ortaya çıktığını ifade etmektedir (Hançerlioğlu 2010: 238).

Kan anlaşmaları ana başlığı altında yer alan ve yaşamların, kişiliklerin, doğaların birbirine karıştırılmasıyla sağlanan akrabalık, soydaşlık ve kandaşlık birleşmeyi veya bir başka ifade ile "biz"leşmeyi sağlamaktadır. Kanla edilen yemin, insanlar arasında kan bağı kurar. Aynı soya mensup insanların eş değerlere sahip olduğu düşünülerek bu kanlı anlaşmalarla kandaş olan kişiler hem birbirleri huzurunda hem de bu amaçla akıttıkları kan ile Tanrı'nın huzurunda ant içmiş olurlar. Doğrudan kan bağı bulunan aile üyeleri arasında nasıl bir dayanışma oluyorsa, kandaşlar arasında da böyle bir dayanışma gerçekleşir. Bunda aynı soya mensup insanların, aynı ruhu taşıdığı inancı da önemli yer işgal eder. Görüldüğü üzere kan bağı bu açıdan ruh taşıyıcısı rolündedir

ve bu bakımdan kan davalarının sürdürülmesinin temel nedenini ortaya koyar. Aynı kanı taşıyan akrabalar aynı ruhu taşır. Ölen kişinin intikamı, aynı ruhu taşıyan kişilerce alınır.

Pek çok toplum, özellikle kendi üyeleri arasında ölümle sonuçlanan kan dökmede, tehlikenin öldürmeden ziyade kanın akmasında, açığa çıkmasında olduğu konusunda âdeta hemfikirdir. Çünkü öldürme sırasında kanın dökülmesiyle, onda eğleştiği düşünülen ruhun serbest kalacağı ve bir biçimde öldürenden ya da onun yakınlarından intikamını alacağı inancı yaygındır (Erginer 2003a: 186). Altaylılarda totem hayvanın kurbanlığı ve kurban sunma ile ilgili çeşitli uygulamalarda kanın ruh özdesi olarak görüldüğü tespit edilmiştir. Bu nedenle şaman törenlerinde sunulan kurban kanının yere akıtılmamasına ve etraftakilere sıçramamasına büyük bir özen gösterilmektedir (Erginer 2003a: 188). Orta Asya Moğol ve Türk toplulukları arasında görülen hayvanın bel kemiğinin kırılarak veya göğüste küçük bir yarık açılarak buradan içeriye sokulan el ile kalbinin veya aort damarının sıkılarak kan dökmeksizin öldürülmesi şeklindeki kansız kurban uygulamalarının temelinde gücün bedeni terk etmeyeceği inancıyla, kan tabusu yatmaktadır (Erginer 2003a: 187). Türklerde kanın ruh olarak algılanışı, İslamiyet'in etkisinin daha az görüldüğü bölgelerde günümüzde kansız kurban ritüelleri ile sürdürülmektedir. Dışarıya akan kan ile ruhun dışarı çıkacağına ve öldüren kişiden öç alacağına inanılmaktadır. Avcılık yapan Türklerde av hayvanının öldürülmesi ve elde edilmesinde de yine bu anlayış dikkat çekmektedir (Erginer 2003a: 187). Özellikle tarih boyunca soylu kimselerin öldürülmesinde hem bu kişilere duyulan saygıdan hem de ruhunun öç alacağı düşüncesiyle kanın dışarı akmamasına dikkat edilmiştir (Bonney 1981: 535)

Kan konusunda ayrı bir başlık olarak değerlendirilmesi gereken kurban kanı, özel bir öneme sahiptir. Her inanışta var olan kurban, genel bir ifadeyle doğüstü varlıklarla, Tanrılarla insanlar arasında aracılık görevini üstlenmiştir. İnsanlar çok eski dönemlerden itibaren çeşitli sebeplerle ve amaçlarla, doğüstü varlıklara çeşitli kurbanlar sunmuşlar, bu şekilde doğüstü varlıklarla, Tanrılarla iletişime geçmişlerdir. Ali Rafet Özkan, ibadetin önemli bir bölümünü teşkil eden kurbanın, insanüstü kudretle barışıklığı sağlamak, o kudretin verdiklerine teşekkür etmek, ondan bir şeyler talep etmek ve ilahların varlığını devam ettirebilmeleri için ihtiyaç duydukları enerji veya gıdayı temin etmek düşüncesiyle sunulmasının belirginleştiğini söylemektedir (Özkan 2003: 25).

Kanlı kurban, canı oluşturduğuna, yani canlıya hayat verdiğine inanılan hayvan veya insan vücudundaki kanın şu veya bu şekilde insan üstüne akıtılmasıdır (Özkan 2003: 47). Kanın akıtılması, evrensel biçimiyle kurban objesinin kesilmesi yani boğazlanmasıyla olabileceği gibi, kurbanın herhangi

bir organının kesilmesi suretiyle de gerçekleştirilebilmektedir (Erginer 1997: 139).

Kurban, Tanrı ile insan arasında aracı olurken her inanışta farklı işlevlere sahiptir. Üç büyük dine bakıldığında, Hz. Muhammet’ten önceki peygamberler Tanrıyla bir tür antlaşma yapmışlardır. Bu antlaşmalar genellikle insanoğlu tarafından Tanrı’ya kurban sunularak yürürlüğe sokulmuştur. *Tevrat*’a “Eski Antlaşma” adının verilmesi Hz. Musa’nın, İsrailoğullarıyla Tanrı arasında yaptığı antlaşmadan kaynaklanmaktadır. Burada Hz. Musa antlaşmayı hayvan kanı ile geçerli kılmıştır. Bu antlaşma, *Tevrat*, Çıkış 24’de anlatılmaktadır. Hz. İsa, Hz. Musa’nın yaptığı antlaşmanın zamanla bozulması üzerine kendisini kurban olarak sunup Tanrı’yla yeni bir antlaşma yapar. Bu yüzden *İncil*, “Yeni Antlaşma” olarak adlandırılır (Erginer 1997: 139).

Yahudilikte kan, Tanrı’ya adanabilir, bağışlanma ve günahtan aklanma için kullanılabilir. Bir antlaşmanın tasdik edilmesi amacıyla ve bu sayede tarafların “kan kardeşi” olması için kullanılabilir ve erkek çocukların doğduktan sonra sekizinci günde sünnet edilmesi anlamına gelen berit milada da yer alır. Bu Tanrı ile bir antlaşmadır. Yahudilikte sünnetsiz erkek kirli olarak kabul edilmektedir (Ökten 2003: 142-144).

Hristiyanlıkta kurban kanı aklayıcı bir özelliğe, dinin tam merkezinde yer alır. Mesih olan Hz. İsa’nın akan kanı, dünyayı ve insanları günahlarından arındıran, onları saadete, selamete ulaştıran, bağışlatıcı bir öz olarak anlaşılmalıdır. Bu nedenle kurban olan Hz. İsa’nın kanına ayrı bir değer verilmiştir. Ali Rafet Özkan’ın da belirttiği gibi, genel olarak bakıldığında Hristiyanlığın kanlı kurban uygulamalarını reddettiği söylenebilmekte iken, Hz. İsa’nın tüm insanlık için bir defaya mahsus kurban oluşu ve bunun devamındaki bazı Hristiyanların kanlı kurban uygulamalarını devam ettirdiği görülmektedir, fakat genel olarak Hristiyanlıkta kansız kurban uygulamaları mevcuttur. *İncil*’de kurban sunuşu teferruatlı bir biçimde anlatılırken, Hz. İsa’nın kanı son kurban olmuştur (Aykut 2002: 162-180).

Görüldüğü üzere, kurban kanı Yahudilikte ve Hristiyanlıkta tamamıyla kefaretilik gibi görülmektedir. Yahudilik ve Hristiyanlığın aksine İslamiyet çok farklı bir kurban anlayışına sahiptir. İslamiyet’e göre kurban edilen hayvanın ne kanı ne bedeni ne de canı Tanrı’ya ulaşacaktır. *Kur’an-ı Kerim*’de bu konu Hac Suresi 36. ve 37. Ayet’te şu şekilde belirtilmektedir:

“36. Kurbanlık büyük baş hayvanları da sizin için Allah’ın dininin nişanelerinden kıldık. Sizin için onlarda hayır vardır. Onlar saf saf sıralanmış dururken (kurban edeceğinizde) üzerlerine Allah’ın adını anın. Yanları üzerlerine düşüp canları çıkınca onlardan siz de yiyin, istemeyen fakire de istemek zorunda kalan fakire de yedin. Şükredesiniz diye onları böylece sizin hizmetinize verdik. 37. Onların etleri ve kanları asla Allah’a ulaşmaz. Fakat

ona sizin takvanız (Allah'a karşı gelmekten sakınmanız) ulaşır. Böylece onları sizin hizmetinize verdi ki, size doğru yolu gösterdiğinden dolayı Allah'ı büyük tanıyasınız. İyilik edenleri müjdele." (<http://mushaf.diyaret.gov.tr/#>)

Bununla birlikte Türk-İslam düşüncesiyle yoğrulmuş Anadolu'da, kurban kanına ilişkin dikkat çekici örnekler vardır. Anadolu genelinde, kurban olarak sunulan hayvanın kanının orada bulunan çocukların alınma sürülmesi gibi yaygın örneklerin yanında, kurban kanının nefes darlığı çeken çocuğa içirilmesi, meyve vermeyen ağaca sürülmesi, iştah açması veya içki içmeyi engellemesi için içirilmesi gibi uygulamalar da bulunmaktadır (Erginer 1997: 161-162). Tüm bu uygulamalar, ilaha sunulan kurbanın etinin ve kanının da kutsallaştığı düşüncesiyle bağlantılıdır. Burada, kutsallaşan kanın hedefle teması sonucu kutsallığı, hedefe aktarılarak arzu edilen sonucun alınacağı fikir çağrışımı vardır (Erginer 2003b: 50-61). Bu uygulamalarda görülen kanın temel özelliği arındırıcılık ve aklayıcılıktır.

Anadolu'da Alevi inanç sistemine göre kutsal kabul edilen nesnelere yaklaşmadan önce kurban kanı akıtılmaktadır. Aksi durumda kutsal emanetleri çıkaran kişilerin cezalandırılacağına inanılmaktadır. Cem ritüelleri içinde önemli yeri olan ve kurban olarak sunulan horozun kanının akıtılması, kurban ritüeli ve erkân hizmeti öncesi iki kez gerçekleşmektedir (Ersal 2016: 236-237). Alevi inanç sistemi içinde gördüğümüz bu kurban ritüelinde kanın temel özelliği koruyuculuktur.

Türk kültüründe erginlenme süreçleri içinde karşımıza çıkan kanlı ritüellerin başında doğum, sünnet, genç kız kanaması ve evlilik gelmektedir. Evrim Ölçer Özünel, soyun başlangıcı ve devamlılığı için sürdürülen kanlı ritüelleri, "genç kız kanaması-sünnet törenleri", "bekâret kanı" ve "doğum kanı" şeklinde olan üç erginlenme aşaması olarak belirlemektedir. Özünel'e göre, insan yaşamı boyunca, kanlı ritüeller aracılığıyla toplumla ve kutsal olanla sözleşmeler yaparak soyun devamı bağlamında konumunu ve toplum içerisindeki statüsünü belirlemektedir (Ölçer Özünel 2005: 44). Türk kültüründe genç kız kanaması dışında, tamamı kutsallaştırılan ve özel önem verilen bu kanlı ritüeller, kanın canlılık ve bereket anlamlarını ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir.

Atasözleri ve deyimlerinde kanın olumlu anlamlarıyla yer aldığı örnekler şu şekildedir:

(Bir şey) Kanına işlemek: "1. Bir şeyi aşırı ölçüde benimsemek. 2. Büyük ölçüde etkisinde kalmak." (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)

(Birine) Kanı kaynamak: "Çabucak sevgi duymak." (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)

Anca beraber, kanca beraber: “İki veya daha çok kişi yaptıkları iş kötü de gitse birbirlerinden ayrılmamalıdır.” (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)

Eşek kanıyla aşılınmaz: (TDK 2009: II-127)

Hamsi kurban olur mu? Kanı da var, canı da (Hamsi niçin kurban olmasın; kanı da var, canı da): “Yanlış iş yapmaya kararlı olanlar, bunun doğru olduğunu kanıtlamaya çalışırlar.”

Irz insanın kanı pahasıdır: “İnsan ırzını, namusunu korumak için canını feda eder.” (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)

Kan akıtmak: “Bir kurban hayvanı ya da bir horoz kesmek. (Adak olarak ya da bir kazadan kurtulma karşılığı.” (Aksoy 1984b: 762)

Kan batmaz: (TDK 2009: I-341)

Kan çekmek: “1. Yüz ve huy, anne veya baba tarafının yüzüne ve huyuna benzemek; 2. Akrabalar birbirine yakınlık duymak.” (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)

Kan kardeşi: “Birbirinin birer damla kanını yalama yoluyla kardeş olduklarını kabul edenlerden her biri.” (Aksoy 1984b: 764)”

Kan su olmaz: (TDK 2009: II-62)

Kan toprağa düşer: (TDK 2009: I-151, II-62)

Kan/süt ile giren can ile çıkar: (Aksoy 1984a: 322)

Kanı bozuk: “Soysuz. (Aksoy 1984b: 763)

Kanı kaynamak (birine): “İçinden sevgi taşıp gelmek.” (Aksoy 1984b: 763)

Kanı mabalı boynuna: (TDK 2009: I-341)

Kanı pahasına: “Hayatını tehlikeye koyarak.” (Aksoy 1984b: 764)

Kanını kaynatmak: “Heyecanlandırmak, coşturmak.” (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)

Kanıyla ödemek: “Yaptığı iş hayatına mal olmak.” (Aksoy 1984b: 764)

3. Kanın Olumsuz Anlamlarıyla Yer Aldığı Atasözleri ve Deyimler

Sigmund Freud, *Totem ve Tabu* adlı kitabında, “Tabunun tanrılardan daha eski olduğu, dinden önceki bir döneme kadar bu eskiliğin gittiği herkesçe kabul olunmuştur.” şeklinde bir değerlendirme yaptıktan sonra tabunun bir taraftan kutsal, kutsallaştırılmış; diğer taraftan tehlikeli, korkunç, yasak, kirli anlamlara geldiğini belirtmiştir (Freud 1947: 31). Samilerin dinlerini inceleyen W. Robertson Smith’in tespitlerine göre, bir şey aşırı kutsallaştıkça tehlikeli, korkunç, yasak hatta pis, kirli olmaktadır (Erginer 2003a: 181). Olumlu anlamlarıyla kutsallaşan kan, bir tabu olarak zaman içerisinde olumsuz anlamları da bünyesinde barındırmaya başlamıştır. Kanın olumsuz anlamlarıyla

yer aldığı atasözleri ve deyimlerde kan, genel olarak, şiddet, acı, ölüm, pis ve kir gibi kavramları karşılamaktadır.

Daha önce ifade ettiğimiz üzere, ilkel dönemden günümüze kan ile ruh arasında görülen birliktelik inancı pek çok uygulamanın kökenini oluşturmaktadır. Bunlardan biri de “kan gütmeye” Fransızca adıyla “vendetta”dır. Hançerlioğlu kan gütmeyi; “öldürenin yakınlarından birini öldürmedikçe ölenin öbür dünyada rahat etmeyeceği inancı” olarak açıklamaktadır (Hançerlioğlu 2010: 238). Türk kültüründe kan davası olarak bilinen ve Türk töresinin bir ögesini oluşturan bu uygulama, ölen kişinin ruhunun aynı kanı paylaşan kişilerce rahat ettirilmesi amacıyla, onun kanına karşılık öldüren kişinin veya onunla aynı kanı taşıyan bir kişinin öldürülmesi şeklindedir. Sedat Veyis Örnek, kan davası veya kan gütmeyi; “Aile üyelerinden, akrabalarından veya cemaat üyelerinden birini öldüren kimseyi ya da onun ailesinden, akrabalarından, cemaatinden birini öldürmek suretiyle öç alma.” şeklinde tanımlamaktadır (Örnek 1971a: 130). Konuyla ilgili sosyolojik bir çalışma yapan Mahmut Tezcan, “Kökeninde ‘öç almak’ arzusu bulunan kan gütmeye olayları, eskiden uygulanan ‘kisas’ geleneğinin günümüze değin intikal etmiş bir biçimdir.” şeklinde tanımlamıştır (Tezcan 1981: 1). Kan davalarının ortaya çıkış nedenlerine bakıldığında, bireyin ait olduğu toplumun namusunun kirlendiği düşüncesinin hâkim olduğu görülür. Bu düşünceyle bu kirden arınma, sorumlu olan kişinin kanının akıtılması ile mümkün görülmektedir. Yani kan davalarının çıkış noktasında kanın arındırıcı özelliğini de tespit etmek mümkündür.

Kötü bir olay olduğunda ya da kişi bir günah işlediğinde kan dökülerek bu olayın kefaretinin verilmesi arınmayı ifade eder. Bu durum, kanın arındırıcılık özelliği, kutsala sunulan sunak, kurban ritüelleriyle bağlantılıdır. Çıkış noktası kanın arındırıcılığı iken daha sonra Rene Girard’ın “kurban krizi” diye adlandırdığı kurban pratiğinin anlamını yitirmesi, toplumda işlemez hâle gelmesi ile kurban şiddete dönüşür. Arındırıcı kan ile kirli kan birbirine karışır. Kan bağı ile sağlanan ruh özdeşliğinde, ölenin intikamı yalnız aynı ruhu taşıyan kişiler tarafından, yani akrabalarından, cemaatinden veya tarikatından birileri tarafından alınabilir. İlk ölüm arındırma niteliğinde kurban pratiğinden, daha sonra karşı tarafın intikamını alması tamamıyla kurban pratiğinin anlamını yitirmesinden kaynaklanmaktadır. Kurban pratiğinin ortadan kalkmasıyla topluluğu tehdit etmeye başlayan şey, bir zincirleme tepkiyi, bir intikam döngüsünü yani kan davasını tetikler (Girard 2003: 219).

Bazı atasözleri ve deyimlerde kan “ölümü ve şiddeti” karşılamaktadır. Ölüm ve şiddet ise insanda tamamıyla acı, üzüntü, eziyet ve zulüm çağrışımlarını uyandırmaktadır. Sonuçta eğer biri öldürülüyorsa onun ölümlerini çekmiş olduğu acılar, eziyetler ve o öldükten sonra yakınları arasındaki üzüntü ve acı kanın olumsuz çağrışımlarını destekler niteliktedir. Bu nedenle kanın şid-

det-ölüm ilişkisi sonucu kazanmış olduğu bir diğer anlamı ise acı, eziyet ve zulümdür. Vücuttan kan çıkması ya da çıkartılması tümüyle çekilen acıyı veya görülen eziyeti ifade eder. Abdülkadir İnan’ın eski Türklerdeki ‘yoğ’ adı verilen yas törenleri ile ilgili yapmış olduğu açıklama bu anlamda ilgi çekicidir:

“Tan sülalesi tarihi VI. yüzyıl vukuatından bahsederken Gök Türklerin defin törenini şöyle tasvir etmektedir: ‘Ölüyü çadıra korlar. Oğullar, torunları, akrabaları, atlar ve koyunlar keserler ve çadırın önüne sererler. Ölü bulunan çadırın etrafında at üzerinde yedi defa dolaşırlar. Kapının önünde bıçakla yüzlerini kesip ağlarlar. Yüzlerinden kan ve yaş karışık akar. Bu töreni yedi defa tekrarlarlar sonra muayyen bir günde ölünün bindiği atı, kullandığı bütün eşyayı ölü ile beraber ateşte yakarlar; külünü, yılın muayyen bir gününde, mezara gömerler. İlbaharda ölenleri sonbaharda, atların ve yaprakların sarardığı zaman gömerler. Kışın veya güzün ölenleri çiçekler açıldığı zaman gömerler. Defin gününde ölünün akrabaları, tıpkı öldüğü günde yapıldığı gibi, at üzerinde gezer ve yüzlerini keser, ağlarlar...” (İnan 1972: 177-178).

Yoğ törenlerinin bir parçası olan saç kesme, kulak ve yanakları çizip kan akıtma geleneği, eski Türk metinlerinden de takip edebildiğimiz bir gelenektir ve günümüzde Anadolu ve diğer Türk boylarında uygulanmaktadır. Bilge Kağan Anıtı’nda yer alan ifadeler, Dede Korkut ve Manas Destanlarında da tespit edilmektedir. Eski Türklerde, ölümün ardından çekilen acının en önemli göstergesi, insanın kendi bedenine uyguladığı fiziksel darp hareketleridir (Şirin User 2008: 138). Ölen kişinin yakınları yüzlerini bıçakla keserek bu ölümden duyduğu derin acıyı ifade ederken, aynı zamanda çıkan kanla sembolik olarak kendi manevi ölümünü de göstermektedir. Derin üzüntü ve acı, gözyaşlarına karışan kanın akıtılmasıyla gösterilmektedir. Günümüzde yaygın bir kullanım alanına sahip “kan ağlamak” ve “kanlı gözyaşı akıtmak” deyimlerinin tarihsel arka planında bu gelenek yatmaktadır (Şirin User 2008: 138-142).

Kanın pis ve kirli olarak algılanışı, kutsal kirliliği ifade etmektedir. Bu kirlilik kan tabusunun asırlar boyunca aşırı kutsallaştırılmasından ve dinî ritüellerde yer almasından gelmektedir. Kanın kirli olarak algılanması ve bu nedenle kandan sakınılması düşüncesi pek çok inanışta yer almaktadır. Örneğin Tanrı’nın, Firavun’un üzerine saldırdığı dokuz bela arasında kan belasının da bulunması bunun bir göstergesidir (Ökten 2003: 151).

Sait Aykut, İslamiyet’te kanın, vücuttan çıkmış hoş olmayan bir nesne olduğu için hemen temizlenmesi gereken necis (kirli) bir şey sayıldığını; bir nesne olarak kanın kutsallığına ilişkin her türlü öğreti ve âdetin Peygamber’in kurmaya çalıştığı yeni sistemde akıl ve din dışılıkla nitelendirildiğini belirtmiştir. Daha sonra ise İslamiyet’te tek kutsal kanın “şehit kanı” olduğunu eklemiştir (Aykut 2003: 172).

İslamiyet'te kanın olumsuz anlam yüklemeleriyle karşımıza çıkması, kanın "haram liaynihi" olarak adlandırılmasına neden olmuştur. Kan ve domuz eti gibi haramlar, "özünde bulunan ve kendisinden hiç ayrılmayan bir kötülük ve zarar sebebiyle haram kılınmış"tır (Erdem 1997: 151-152).

Kanın pis ve kirli olarak algılanması tabusu en çok kadınların ay hâli ve doğum kanında görülmektedir. Bu grup tabular, bir yandan doğrudan bu hâllere özgü kana yönelikken, diğer yandan yoğun bir biçimde bu kanı ürete- ne yöneltilmektedir. Hemen bütün toplumlarda böyle hâllerdeki kadınlar has- talıklı veya pis olarak kabul edilmektedir (Erginer 2003a: 181). Bütün kitaplı dinlerde açıkça bu hâllerdeki kadınların kirliliği belirtilmiş, bu kadınlara bazı yasaklar konulmuş, ayrıca bu hâllerdeki kadınlarla cinsel birliktelik de erkek- lere yasaklanmıştır. Erkekler, bu hâllerdeki kadınlarla cinsel birliktelik yaşar- larsa onların da kirleneceği, günah işleyeceği vurgulanmıştır. Hatta *Tevrat*'ta böyle bir ilişkide bulunan çiftlere ağır cezalar getirilmiş; kavimleri arasından kovulmaları emredilmiştir. *Kur'an-ı Kerim*'de Bakara Suresi 222. Ayet'te bu konuyla ilgili olarak şöyle denilmiştir:

"Sana kadınların ay hâlini sorarlar. De ki: 'o bir ezadır (rahatsızlıktır). Ay hâlinde kadınlardan uzak durun. Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın. Temizlendikleri vakit, Allah'ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın. Şüphesiz Allah çok tövbe edenleri sever, çok temizlenenleri sever.'" (<http://mushaf.diyaret.gov.tr/#>)

Atasözleri ve deyimlerde kana olumsuz anlam yüklemesiyle ilgili örnekler şöyledir:

(Aralarında) Kan olmak: "*Aralarında kan davası bulunmak.*" (TDK-*Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*)

(Bir şeyin) Kanını emmek: "*İnsafsızca sömürmek.*" (TDK-*Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*)

(Birine) Kan kusturmak: "*Çok eziyet çektirmek.*" (TDK-*Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*)

(Birinin) Kanına ekmek doğramak: "*1. Birinin ölümüne yol açarak sevinmek; 2. Birini küçük düşürmek, birine zarar vermek.*" (TDK-*Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*)

(Birinin) Kanına susamak: "*Belasını aramak.*" (TDK-*Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*)

(Birinin) Kanını kurutmak: "*Canından bezdirmek.*" (TDK-*Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*)

(Birinin) Kanını yerde koymak: "*Birini öldüreni ölümle cezalandırmamak.*" (TDK-*Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*)

(Birinini) Kanlısı olmak: "*Birinini katili olmak.*" (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)

Ağzı kana değen kurt daha (da) çok azar: (TDK 2009: I-34)

Ağzının kanı ile gitmek: (TDK 2009: I-220)

Altın leğene kan kusmak: "*Varlık içinde hastalık veya sıkıntı çekerek yaşamak.*" (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)

Az mal kan yutturur, çoğu birbirini götürür: (TDK 2009: I- 55)

Beyler buyruğu yoksula kan ağlatır: "*Yöneticiler, uygulanması güç buyruklar vererek halkı sıkıntıya sokarlar.*" (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)

Bir eli kan, bir eli katran: "*Çeşit çeşit kötülükler yapmasıyla tanınmış kişi.*" (Aksoy 1984b: 534)

Çok kendini güttürür, az kan yutturur: (TDK 2009: I-82)

Dişi kana batmak: (TDK 2009: I-291)

Dişine kan değmek: (TDK 2009: I-291)

Ekmeğine kan doğramak: (TDK 2009: I-298)

Ekmeğini kana doğramak: "*Büyük bir sıkıntı ve üzüntüye katlanmak.*" (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)

Elin ekmeği kanlıdır, ancak silebilen yer: (TDK 2009: II-43)

Elinden kan çıkmak: "*Cinayet işlemek.*" (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)

Elini kana bulamak (bulaştırmak): "*Öldürmek.*" (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)

Elini kana bulamak: "*Birini yaralamak ya da öldürmek.*" (Aksoy 1984b: 635)

Garaz, kandan ağırdır (zordur): (TDK 2009: I-122)

Gözünü (gözlerini) kan bürümek: "*Adam öldürecek kadar öfkelenmek.*" (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)

İçi kan ağlamak: "*Çok üzüntü duymak.*" (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)

İçi kan kuyusu olmak (birinin): (TDK 2009: II-139)

İçinden kan gitmek: "*İçi kan ağlamak.*" (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)

İçine kan öğmek: (TDK 2009: I-333)

İki eli (kızıl) kanda olsa: "*Elindeki iş ne kadar önemli olursa olsun anlamında kullanılan bir söz.*" (TDK- Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)

Kaçan kandan kurtulur: (TDK 2009: I-149)

- Kaleminden kan damlamak: “1. Yazıları acı ve dokunaklı olmak; 2. Etkili yazmak.” (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)
- Kan (kanı) başına çıkmak (sıçramak veya toplanmak): “Öfkelenmek.” (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)
- Kan ağlamak: “Büyük bir üzüntü içinde bulunmak.” (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)
- Kan akıtmak: “Kurban kesmek.” (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)
- Kan akmak: “1. Savaş, çatışma, dövüş olmak; 2. Ölmek.” (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)
- Kan baltası: (TDK 2009: II-143)
- Kan başına (beynine) sıçramak (çıkmaq): “Çok sinirlenmek, çok öfkelenmek.” (Aksoy 1984b: 762)
- Kan çıkmak: “Kan dökülmek, cinayet işlenmek.” (Aksoy 1984b: 762)
- Kan dere gibi akmak: “Vücudun bir yerinden çok kan akmak veya bir savaşta çok kişi yaralanarak ölmek.” (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)
- Kan dökmek: “Ölüme yol açmak, cana kıymak.” (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)
- Kan düşmek: (TDK 2009: II-143)
- Kan ettim, kapına düştüm: (TDK 2009: I-341)
- Kan eyleyip eteğe düşmek: (TDK 2009: I-341)
- Kan gören Yahudi: (TDK 2009: I-341)
- Kan gövdeyi götürmek: “Çok kan dökülmek.” (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)
- Kan gütmek: “Kan dökerek öç almak istemek.” (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)
- Kan istemek: “Öldürülen bir kimsenin öcünün alınmasını istemek.” (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)
- Kan kusmak: “Çok eziyet çekmek”. (Aksoy 1984b: 764)
- Kan kusup kızılılık şerbeti içtim demek: “Çok eziyet çektiği hâlde durumunu iyi göstermek.” (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)
- Kan olmak: “İnsan öldürülmek.” (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)
- Kan tutmak: “1. Adam öldüren kişi, dizinin bağı çözülüp kaçamamak; 2. Kan görünce bayılmak; 3. Ansızın ölmek.” (Aksoy 1984b: 765)
- Kan yalamak: (TDK 2009: I-341)
- Kan yutturmak (bir iş, bir adam, bir kimseye): “Bir iş meydana gelinceye kadar, o işi yapana çok sıkıntı vermek.” (Aksoy 1984b: 765)

- Kana kan istemek: "Kıyas yapılmasını istemek." (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)
- Kana susamak: "Öldürme hırsı duymak." (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)
- Kanayan yara olmak: "Sürekli sıkıntı, üzüntü ve zarar veren bir durumda olmak." (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)
- Kanı içine akmak: "Derdini dışa vuramamak." (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)
- Kanı kanla yumazlar, kanı suyla yurlar: "Kötülük, kötülük yapılarak düzeltilmez ancak iyilik yapılarak ortadan kaldırılır." (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)
- Kanı kim etmiş gammaz etmiş: (TDK 2009: I-341)
- Kanı temizlenmek: "Öldürülenin arkasından, öldüren kişi veya yakınlarından birini öldürerek öç almak." (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)
- Kanın diyeti beş yüz, namusun ki bin kesedir: (TDK 2009: I-151)
- Kanına dokunmak: "Çok sinirlenmek." (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)
- Kanına ekmek doğramak (birinin): "Felakete düşmesine yol açıp, bu felaketten çıkar sağlamak." (Aksoy 1984b: 763)
- Kanına girmek: "1. Birini öldürmek veya öldürtmek; 2. Bir kızın kızlığını bozmak." (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)
- Kanına girmek: "1. Birini öldürmek ya da öldürtmek; 2. Bir şeyi ziyan etmek." (Aksoy 1984b: 763)
- Kanına susamak (birinin, kendi): "1. Öldürme hırsı içinde olmak; 2. Kendisinin öldürülmesine yol açacak aşırı davranışta bulunmak." (Aksoy 1984b: 763)
- Kanını (iliğini) kurutmak (birinin): "Pek çok eziyet vermek (birine)." (Aksoy 1984b: 763)
- Kanını içine akıtmak: "Acı ve üzüntüsünü kimseye söylememek." (Aksoy 1984b: 763)
- Kanıya ödemek: "Yaptığının cezasını hayatıyla ödemek." (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)
- Kanlı ayaklı: (TDK 2009: I-341)
- Kanlı bıçaklı olmak: "Aralarında herhangi bir nedenden dolayı birbirini öldürecek kadar düşmanlık bulunmak." (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)
- Kanlı gömlek gizlenmez: "Bazı kötü şeylerin gizlenmesi mümkün değildir." (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)

Kanlı yaş (yaşlar) dökmek: “Büyük üzüntüyle ağlamak.” (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)

Kardeşim olsun da kanlım olsun: “Kendisine çok büyük kötülük de yapsa insan kardeşinden vazgeçemez.” (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)

Kast eden kan eder: (TDK 2009: I-154)

Keşiş kan görmüş: (TDK 2009: I-349)

Kurdun ağzı yese de kan, yemese de kandır: (Keskin 2013: 877)

Yüreği kan ağlamak: “Derinden acı duymak, çok üzülmek.” (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)

Yüreği kanamak: “Aşırı üzüntüden sarsılmak.” (TDK-Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü)

Yüreğinden kan gitmek: “Pek derin bir acı içinde olmak.” (Aksoy 1984b: 955)

Zemheride kar (yağmur) yağmadan kan (zehir) yağması iyi: “Zemheride kar, yağmur yağarsa çiftçilerin o mevsimdeki tarla işlerini yapmalarına, tarlayı sürmelerine engel olur. Bu yüzden o yıl iyi ürün alınmaz.” (Aksoy 1984a: 389)

Sonuç

Bir milletin kültür kodlarına sahip olma, atasözleri ve deyimler gibi sözlü kültür ürünlerinin yaygın kullanımı ile mümkündür. Kültürel bellek aktarımında önemli bir metinsel bağdaşıklıkla sahip olan atasözleri ve deyimler, kalıp ifadeler şeklinde yaygın kullanımlarıyla ritüel bağdaşıklığı yitirmiş pek çok gelenek ve göreneği de yaşatmaya devam etmektedir. Günümüzde kimi atasözlerinin ve deyimlerin ortaya çıkış sebebi olan ve bu kalıp ifade yapısının alt anlamlarını oluşturan kimi uygulamalar unutulmuştur. Bu açıdan atasözleri ve deyimlerde yer alan kavramlara yüklenen anlamsal derinlik sözlü kültür ortamında aktarılmakta ve sürdürülmektedir.

Tüm milletlerde ve dinlerde kana yüklenen anlamlar, olumlu ve olumsuz anlamları yüklenen ikicikli bir yapıda olması bakımından benzeşmektedir. Bununla birlikte Türk kültüründe geçmişten günümüze kadar sürdürülen çeşitli inanç ve ritüeller açısından atasözleri ve deyimlerin verdiği anlam katmanları dikkati çekmektedir.

Anadolu sahası atasözleri ve deyimlerinde kan kavramına yüklenen anlamsal derinlik, Türk kültüründe kana verilen önemi ortaya koymaktadır. Anadolu sahası atasözleri ve deyimleri içerisinde yüz almış iki adet kan ile ilgili atasözü ve deyim tespit edilmiştir. Bunlardan bir kısmı aynı anlama gelmekle birlikte atasözleri ve deyimlerin farklı kullanım şekillerini ifade etmektedir. Kan kavramının Anadolu sahası atasözleri ve deyimlerdeki karşıladığı kav-

ramlar temelde üç grup altında değerlendirilebilir. Bunlardan ilki; “hayati sıvı” olarak bilinen kanın, fiziki anlamının yanı sıra, rengi ve miktarı gibi fiziki özellikleriyle kazandığı ve canlılık, sağlık ve samimiyet belirtisi olarak kabul edildiği örneklerdir. İkinci grup, kanın olumlu anlam yüklemesine sahip olduğu atasözleri ve deyimlerden oluşmaktadır. Atasözleri ve deyimlerde kan; can-ruh özdeşliğiyle, güç sembolü olmasıyla, soyun devamlılığındaki rolüyle, sözleşmelerdeki kutsallığıyla, arındırıcılık ve koruyuculuk özelliğiyle olumlu anlamlarla yer almaktadır. Bunun yanı sıra, kanın olumsuz anlamları yüklenildiği; ölümün simgesi şeklinde görüldüğü, pislik olarak nitelendirildiği, şiddet, acı ve eziyetin sembolü olduğu üçüncü grup atasözleri ve deyimler vardır. Çalışmamızın sonunda Anadolu sahası atasözleri ve deyimlerde kanın daha çok olumsuz anlamlarıyla kullanıldığı tespit edilmiştir. Kanın temel anlamı ve buna bağlı özellikleriyle kullanıldığı atasözleri ve deyimler, olumsuz anlamları yüklediği örnekleri sayıca izlemektedir. Olumlu anlam yüklemesine sahip kan ile ilgili atasözleri ve deyimler, sözlü kültürümüzde kullanılmakla birlikte, bu gruptakilerin sayısı oldukça azdır.

Kaynaklar

- AKSOY, Ömer Asım (1984a), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I-Atasözleri Sözlüğü*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AKSOY, Ömer Asım (1984b), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü II-Deyimler Sözlüğü*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ASSMANN, Jan (2015), *Kültürel Bellek*, Çev.: Ayşe Tekin, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- AYKUT, A. Sait (2003), “Kan: İsmi Cisminden Ağır”, *Cogito*, S 37, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, s.162-180.
- BONNEFOY, Yves (1981), *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, C 1, İstanbul, Dost Kitabevi.
- ÇETİN, Özer (2012), “Kültürlerarası Din Psikolojisi Açısından Kan Sembolizmi”, *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, C 2, S 1, s. 107-142.
- ÇOBANOĞLU, Özkul (2003), *Türk Dünyası Edebiyatı Tarihi*, C 3, Atasözleri, Ankara, AKMY, s.151-201.
- DUYMAZ, Ali; Berna AYZAZ (2013), “Balıkesir Yöresinde Kan Bağı ve Evlilik Dışı Akrabalık İlişkilerinde Ant”, *Acta Turcica*, Y V, S 2, “Kültürümüzde Yemin”, Editörler: Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun, s. 75-107.
- ERDEM, Mustafa (1997), “İlahi Dinlerin Kutsal Kitaplarında Helal ve Haram Anlayışı Üzerine Bir Araştırma”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C 37, S 1, s. 151-173.
- ERGİNER, Gürbüz (2003a), “Kan ve Tabu”, *Cogito*, S 37, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, s.181-191.
- ERGİNER, Gürbüz (2003b), “Anadolu’da Batıl İnanmalar ve Büyü”, *Elemterefiş: Anadolu’da Büyü ve Batıl İnanışlar*, (13 Haziran-16 Ağustos 2003) Sergi Kataloğu, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, s.50-61.
- ERGİNER, Gürbüz (1997), *Kurbanın Kökenleri ve Anadolu’da Kanlı Kurban Ritüelleri*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

- ERSAL, Mehmet (2016), *Alevilik: Kavramlar ve Ocak Sistemi-Çubuk Havzası Örneği*, Ankara, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları.
- FREUD, Sigmund (1947), *Totem ve Tabu*, Çev.: Niyazi Berkes, Ankara, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- GİRARD, Rene (2003), “Kan, Arınma ve Şiddet Döngüsü”, *Cogito*, S 37, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, s. 209-229.
- GÖKDAĞ, Bilgehan A. (2012), “Bir Yemin Olarak Evlilik Törenleri ve Evlenmeyle İlgili Pratikleri İfade Ederken Kullanılan Kelimelere Dair: Beşik Kertmek, Söz Kesmek, Nikâh Kıymak”, *Karadeniz Araştırmaları*, S 33, s. 109-116.
- GÜVENÇ, Bozkurt (1979), *İnsan ve Kültür*, İstanbul, Remzi Kitabevi, s.101-105.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan (2010), *Dünya İnançları Sözlüğü*, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- ŞİRİN USER, Hatice (2008), “Kan Aгла-ve Bas Bagla-Deyimlerinin Bilge Kagan ve Suci Yazıtları Temelinde Açıklaması”, *Türkbilig*, S 16, s. 137-145.
- İNAN, Abdulkadir (1948), “Eski Türklerde ve Folklorlarda Ant”, *AÜ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, VI/4, s. 279-290.
- İNAN, Abdulkadir (1972), *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- KAFESOĞLU, İbrahim (1997), *Türk Millî Kültürü*, İstanbul, Ötügen Neşriyat.
- KESKİN, Ahmet (2013), “Türk Atasözlerinde Kurt”, *IV. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi TUDOK 2012*, İstanbul, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, s. 865-882.
- ÖGEL, Bahaddin (1998), *Türk Mitolojisi*, C 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÖKTEN, Kaan H. (2003), “‘Semen est Sanguis’ Yahudilikte ve Hristiyanlıkta Kan”, *Cogito*, S 37, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, s.133-161.
- ÖRNEK, Sedat Veyis (1971a), *Etnoloji Sözlüğü*, Ankara, AÜ DTCF Yayınları.
- ÖRNEK, Sedat Veyis (1971b), *Anadolu Folklorunda Ölüm*, Ankara, AÜ DTCF Yayınları.
- ÖZKAN, Ali Rafet (2003), *Dinlerde Kurban Kültü*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- ÖZÜNEL, Evrim Ölçer (2005), “‘Kan’ olgusunun Soyun Devamlılığı Bağlamındaki Dönüştürücülüğü”, *Millî Folklor*, S 65, s.40-45.
- ROUX, Jean-Poul (2002), *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, İstanbul, Kabalcı Yayınları.
- SAĞLAM, Musa Yaşar (2001), “Atasözü ve Deyimlerde İmgelem”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C 18, S 1, s.45-51.
- TEMUR, Nezir (2011), “Kültürel Bellek Bağlamında Deve Oyunu” *Millî Folklor*, Y 23, S 90, s.156-163.
- TEZCAN, Mahmut (1981), *Kan Davaları: Sosyal Antropolojik Yaklaşım*, Ankara, AÜ EF Yayınları.
- TDK (2011), *Türkçe Sözlük*, Haz.: Şükrü Haluk Akalın vd., C 2, s. 1292-1293, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TDK (2009), Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler, Haz.: Ömer Asım Aksoy vd., Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TDK, Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&view=atasozleri, ET 08.02.2015.
- YÜKSEL, Musa Şamil (2010), “Türk Kültüründe ‘Levirat’ ve Timurlularda Uygulanışı.” *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 5/3, s.2027-2058.

